

Ὁ πονηρὸς Θεός

Πῶς συνδέεται τὸ μοτίβο ἑνὸς πανούργου Θεοῦ μὲ τὸ καρτεσιανὸ πρόγραμμα μιᾶς ἐπιστήμης στηριγμένης στὴν ἰδέα τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ μιᾶς ὀρθολογικῆς μεθόδου; Μία πρώτη ἀπάντηση μπορεῖ νὰ εἶναι ὅτι ὁ Καρτέσιος, ἰδρύοντας τὴν ὀρθολογικὴ φυσικομαθηματικὴ ἀνάλυση, ἐξ ὑπαρχῆς ὑπονομεύει τὴν ἀξίωση ἀπολυτότητάς της, τὴν ἐξαρτᾶ ἀπὸ ἀξίες (ἀγαθὸς Θεός) καὶ ὑποψιάζεται ὅτι διέπεται ἀπὸ ἀπροσδιοριστία (πονηρὸς Θεός). Ταυτοχρόνως ἐπιδιώκει, ἀναστοχαζόμενος τὶς συνέπειες αὐτῆς τῆς ὑπονόμευσης, νὰ παρακολουθήσει τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ τῆς νέας μεθόδου μέχρι τὶς ἀκραῖες δυνατότητες ἀνάπτυξής της.

Οἱ παραπάνω ἀντινομίες στὴ μέθοδο εἶναι διαπιστώσιμες ἤδη στοὺς «κανόνες περὶ μεθόδου» ποὺ διατυπώνονται στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου*. Τέτοιοι κανόνες εἶναι, *πρῶτον*, νὰ μὴ δέχομαι τίποτε ὡς ἀληθὲς ἐὰν δὲν τὸ ἀναγνωρίζω εὐκρινῶς (ἐναργῶς) ὡς τέτοιο καὶ οἱ κρίσεις μου νὰ ἀναφέρονται μόνο σὲ πράγματα σαφῆ καὶ διακριτά. Ὁ κανόνας αὐτὸς πραγματοποιεῖ τὸ ἰδεῶδες τοῦ Διαφωτισμοῦ (αἰῶνα τῶν Φώτων) ποὺ συνίσταται στὴν ἀπαίτηση μιᾶς σκέψης διαυγοῦς, ποὺ ἔχει ἀφήσει πίσω της τὸ σκοτάδι τῆς πρόληψης. Ἡ ἀλήθεια συμπίπτει μὲ τὴ διαύγεια κατὰ τὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων καὶ τὸ διακριτὸ τοῦ ἑνὸς πράγματος ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ διαυγὴς σκέψη ἀνάγει τὶς ἰδέες της στὰ πλέον ἀπλά, μὴ περαιτέρω ἀναλύσιμα συστατικά τους, ὅπως εἶναι ἡ κίνηση, ἡ ἔκτα-

ση καὶ ἡ γεωμετρικὴ μορφή (λ.χ., ἕνας κύκλος ἢ ἕνα ἰσοσκελὲς τρίγωνο). Στὰ ἀπλά στοιχεῖα ποὺ εἶναι γνωστὰ ἀφ' ἑαυτῶν ὑπάρχει μόνον ἀλήθεια, δὲν συμπεριλαμβάνεται τίποτα τὸ ψευδές. Συναφῆς εἶναι καὶ ὁ δεύτερος κανόνας ποὺ συνιστᾷ τὴ διαίρεση τῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει ἡ σκέψη στὰ ἀπλούστερα στοιχεῖα τους καὶ τὴν ἀναζήτηση τῆς λύσης μὲ ἀφετηρία τὰ ἀπλά στοιχεῖα. Τὸ τί μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ λύση ὑποδεικνύει ὁ τρίτος κανόνας, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴ μέθοδο, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ πλέον ἀπλά, νὰ ὀδηγηθεῖ στὰ πλέον σύνθετα προβλήματα καὶ μάλιστα νὰ ὑποθέσει τὴν ὑπαρξὴ τάξης καὶ σὲ ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα ποὺ δὲν προκύπτουν κατ' εὐθείαν ἀπὸ προηγουμένως διερευνημένα στοιχεῖα. Ὁ τελευταῖος κανόνας τὸν ὁποῖο διατυπώνει ὁ Καρτέσιος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴ σκέψη νὰ προβεῖ σὲ πλήρεις ἀπαριθμήσεις καὶ γενικὲς συνοψίσεις ποὺ νὰ μὴν παραλείπουν κανένα στοιχεῖο.

Αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίσαμε ἀντινομία στὴ μέθοδο μπορεῖ νὰ ἐντοπισθεῖ σὲ ὅλο τὸ πλέγμα τῶν κανόνων, ἀλλὰ γίνεται ἰδιαίτερα φανερὸ στὸν τρίτο καὶ στὸν τέταρτο κανόνα. Ἐδῶ γίνονται δεκτὰ κενὰ στὴ μεθοδολογικὰ ἐλεγμένη ἀλυσίδα συνθέσεων καὶ συνδυασμῶν τῶν ἀπλῶν στοιχείων, στὴν ὁποῖα εἶναι ἐγγενὲς τὸ στοιχεῖο τῆς τυχειότητος καὶ τῆς ἔλλειψης (στὸ τέταρτο μέρος τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου* ὁ Καρτέσιος χαρακτηρίζει τὴ σύνθεση «ἐλάττωμα»). Ἀκόμα, ἡ ἀξίωση τῆς πλήρους ἀπαρίθμησης ἔχει σαφῶς ἐπαγωγικὸ χαρακτήρα καὶ δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀναγκαιότητα.

Ἄν στραφοῦμε τώρα στὶς καινοτομίες τοῦ Καρτέσιου στὴ μαθηματικὴ ἐπιστήμη διαπιστώνουμε ὅτι αὐτὸ ποὺ τοῦ ἀναγνωρίζουν οἱ μαθηματικοὶ ὡς τὸ σημαντικότερο ἐπίτευγμά του εἶναι ἡ θεμελίωση τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας. Ὁ Καρτέσιος διατύπωσε σταθερὲς σχέσεις μεταξὺ τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς ἄλγεβρας ἀνάγοντας τὶς γεωμετρικὲς μορφὲς σὲ ἀλγεβρικές ἐξισώσεις. Στηρίχθηκε στὴν ἰδέα ὅτι μία ὁποιαδήποτε μορφή προκύπτει ἀπὸ τὴν πορεία ἑνὸς σημείου ποὺ βρίσκεται σὲ κίνηση σὲ ἕνα σύστημα συντεταγμένων. Οἱ διαδοχικὲς θέσεις τοῦ σημείου προσδιορίζουν τὴ μορφή. Εἶναι δυνατὸν νὰ κατασκευασθοῦν πολλὲς οἰκογένειες καμπυλῶν ποὺ νὰ ἀντιστοιχοῦν σὲ ἐπὶ μέρους μορφὲς ἢ τμήματά τους καὶ νὰ μελετηθοῦν οἱ ιδιότητές τους.

Μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὸ ἀπλό (σημεῖο) φαίνε-

ται νὰ μπορούν πλέον νὰ κατασκευασθοῦν ὅποιεσδήποτε μορφές. Φαίνεται ἔτσι νὰ πραγματοποιεῖται τὸ ἰδεῶδες μίας Γενικῆς Ἐπιστήμης, μιᾶς *Mathesis Universalis*, πὺν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει ὀτιδήποτε ἀφορᾶ τάξεις πραγμάτων καὶ τὴ μέτρησή τους. Ὁ Καρτέσιος ἔθεσε σὲ σχέση μὲ τὴν ὑπαρξη τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων τὸ πρόβλημα τῆς ἀμφιβολίας (*dubito*) καὶ ἀναρωτήθηκε μήπως ἕνας «πονηρὸς Θεὸς» τὸν ἔχει ἤδη ἐξαπατήσει πρὶν τεθεῖ τὸ ζήτημα τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, τὴ στιγμή τῆς συγκρότησης τῆς Γενικῆς Ἐπιστήμης, τῆς ἀλγεβρικῆς του γεωμετρίας. Διότι προφανῶς τὸν ἔκανε νὰ πιστέψει ὅτι δὲν ὑπάρχει πουθενὰ κανένα πρόβλημα στὸ πρόγραμμα πλήρους ὑπολογισιμότητας τῶν μορφῶν καὶ ὅτι τελικὰ ὅλες οἱ μορφές εἶναι ἀνακατασκευάσιμες.

Στὶς μαθηματικὲς κατασκευὲς ἀντιστοιχεῖ μιὰ φυσικὴ πραγματικότητα πὺν ἀκολουθεῖ τὴ διαφωτισμένη ἐπιστήμη, ἀφαιρεῖ ἀπὸ ψυχές, οὐσίες κ.λπ. καὶ ἀνάγει τὰ σώματα στὸ ἀπλό. Ἀλλὰ τὸ ἀπλό δὲν εἶναι ποιότητες· εἶναι μεγέθη, μορφές καὶ κινήσεις. Οἱ φυσικὲς μορφές διέπονται ἀπὸ μαθηματικὲς σχέσεις καὶ διαμορφώνουν ἰδέες πραγμάτων μέσα ἀπὸ τοὺς συνδυασμοὺς τους. Κατ' ἀρχὴν ὅλες οἱ ἰδέες τῶν πραγμάτων εἶναι ἀνακατασκευάσιμες στὰ πλαίσια τοῦ νέου φυσικομαθηματικοῦ ἰδεώδους. Ὁ Θεὸς τὸν ἐξαπάτησε ἴσως ἐδῶ γιατί τὸν ἔκανε νὰ ἀπωθήσει τὸ μὴ ἀνακατασκευάσιμο (τὴ μὴ τεχνικὴ ἀνακατασκευασιμότητα, μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ Μπένγιαμιν [*Benjamin*])¹, ὅπως ὑπάρχει, λ.χ., στὴ μορφή τοῦ ἔργου τέχνης ἢ στὴ μορφή τοῦ πολιτισμοῦ. Μὴ ἀνακατασκευάσιμη εἶναι καὶ ἡ μορφή μιᾶς ἐλεύθερης ἀνθρώπινης σχέσης, διότι σὲ αὐτὴν δὲν μπορεῖ νὰ σταθεροποιηθεῖ ἕνα στοιχεῖο ὡς λόγος τοῦ ἄλλου, πράγμα πὺν ὑποκαθιστᾶ στὴν περίπτωσή αὐτὴ τὴν ἀνακατασκευασιμότητα μὲ ἀπροσδιοριστία.

Ἐπάρχουν κάποια καρτεσιανὰ χωρία πὺν στὴν ἀμφισημία τους ἀφήνουν ἀνοιχτὸ τὸ ἐνδεχόμενον ὁ Καρτέσιος νὰ συνειδητοποιήσει τὴ δραστηριοποίηση τοῦ «πονηροῦ Θεοῦ» μέσα στὴ φορμαλιστικὴ μέθοδο (λ.χ., ποιὸς μοῦ λέει ὅτι ὁ πονηρὸς Θεὸς δὲν μὲ ἐξαπατᾶ κάθε φορὰ πὺν μετρῶ τὶς πλευρὲς ἑνὸς τριγώνου). Ὡστόσο ἡ ριζικὴ του ἀμφιβολία τίθεται ὅσον ἀφορᾶ τὴν ὑπαρξη τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων τὴν ὀποία ἕνας πονηρὸς Θεὸς θὰ μπορούσε νὰ ὑπέβαλλε στὸν ἄνθρωπο ἔστω καὶ ἂν αὐτὴ δὲν ὑφίστατο.

Ἐκκριβῶς γιὰ νὰ ἀποφύγει τὶς παγίδες αὐτῆς τοῦ «πονηροῦ Θεοῦ» ὁ Καρτέσιος θέτει τὸ πρόβλημα τοῦ cogito.

Τὸ cogito εἶναι μιὰ ἀλήθεια ποὺ ἀποτελεῖ ἢ ἴδια ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ εἶναι ἢ ἀλήθεια τῆς σκέψης. Οἱ ἰδέες ποὺ ἔχω γιὰ τὰ πράγματα ἀποτελοῦν μαρτυρίες τῆς ἴδιας μου τῆς ὑπαρξης. Ἀλλὰ ποιὸς μὲ βεβαιώνει ὅτι οἱ ἰδέες μου τῶν πραγμάτων ἀνταποκρίνονται σὲ ἀληθινὰ πράγματα καὶ δὲν τὶς δημιουργήσα μόνος μου; Γιὰ ν' ἀπαντήσῃ σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν πρόκληση τοῦ «πονηροῦ Θεοῦ» ὁ Καρτέσιος ἀναγκάζεται νὰ εἰσαγάγῃ τὸν «ἀγαθὸ Θεό». Ἐχω μέσα μου τὴ διαυγὴ καὶ διακριτὴ ἰδέα ἑνὸς τέλειου ὄντος, τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ τέλειο ὄν δὲν μπορῶ νὰ πῶ, ὅπως γιὰ τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα, ὅτι τὸ φαντάστηκα, γιατί στὴν περίπτωσιν αὐτὴ θὰ ἐξαρτιόταν τὸ τελειότερο ἀπὸ τὸ λιγότερο τέλειο ὄν. Ἄρα τὴν ἰδέα του τὴν ἔβαλε μέσα μου ὁ ἴδιος ὁ Θεός, πράγμα ποὺ γιὰ τὸν Καρτέσιο «ἀποδεικνύει» τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ (τέταρτο μέρος τοῦ *Λόγου περὶ μεθόδου*). Παρ' ὅτι ἡ «ἀπόδειξις» αὐτὴ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀσθενής, ὅπως ὑπέδειξε ὁ Κάντ (Kant), θέτει ἕνα σημαντικό πρόβλημα, τὸ πρόβλημα τῆς ἀξιογένεσης. Ἡ μοντέρνα, παντοδύναμη φορμαλιστικὴ φυσικομαθηματικὴ σκέψιν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ παράδοξο ὅτι τὰ γνωστικὰ τῆς ἐνεργήματα ὑποχρεοῦνται νὰ ἀνατρέξουν στὴ ρυθμιστικὴ ἰδέα μιᾶς ὁλότητος, στὴν ἀποδοχὴ τῆς συνοχῆς τοῦ κόσμου καὶ στὴν ἐμπιστοσύνη (πίστις) ὅτι τὰ πράγματα συνδέονται κατὰ εὐτακτὸ τρόπο καὶ δὲν χαρακτηρίζονται ἀπὸ κενά. Ὁ Θεός εἶναι ἢ ὁλοκλήρωσις, τὸ «ἐπιπλέον ποὺ μοῦ λείπει». Πρόκειται γιὰ μιὰ πρώιμη ἐκδοχὴ τῆς καντιανῆς κατασκευῆς μιᾶς ὑπερβατολογικῆς θεολογίας ὡς ὅρου τῆς ἐμπειρικῆς γνώσης.

Τώρα ὁ Καρτέσιος βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ δύο Θεούς, τὸν πονηρὸ καὶ τὸν ἀγαθό. Ἡ γενικὴ ἀκριβὴς μέθοδος βρίσκεται ἔτσι ἐγκλωδισμένη ἀνάμεσα στὸν σχετικισμὸ καὶ τὸν δογματισμὸ. Ὁ Καρτέσιος τὸ γνωρίζει αὐτὸ ὅταν μιλάει γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνακατασκευῆς τῆς γνωσιακῆς διαδικασίας στὸ δεύτερο μέρος τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου* μὲ ὅρους κατασκευῆς κτιρίων καὶ κτισμάτων. Τὰ καλύτερα κτίρια καὶ οἱ καλύτερες πολεοδομήσεις, λέει ἐδῶ, προκύπτουν ἀπὸ τὴ βούλησιν ἑνὸς κτίστη καὶ ἑνὸς πολεοδόμου. Τέτοια κτίσματα ὑπερτεροῦν σὲ σχέση μὲ τὰ τυχαῖα κτίσματα ἑνὸς

ἀρχιτέκτονα πάνω στὰ ἔργα τοῦ ἄλλου. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς νόμους ποὺ ἔγιναν ἀπὸ ἓναν σοφὸ νομοθέτη ἔξ ἀρχῆς καὶ εἶναι πολὺ καλύτεροι ἀπὸ τὶς τυχαῖες ρυθμίσεις ποὺ προέκυψαν ἱστορικὰ ἀνάλογα μὲ τὰ προβλήματα ποὺ κάθε φορὰ ἀνέκυπταν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴ θρησκεία· καλύτερη εἶναι αὐτὴ ἑνὸς Θεοῦ δημιουργοῦ· τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὶς ἐπιστῆμες ποὺ εἶναι καλύτερα θεμελιωμένες ἂν τὶς θεμελιώσει ἓνας ἄξιος θεωρητικὸς μὲ ὀρθὸ λόγο (bon sens) καὶ βάσει ἀπλῶν συλλογισμῶν κάνοντας «πλήρη χρῆση τῆς διάνοιάς του».

Ὡστόσο, λέει ὁ Καρτέσιος, εἶναι πιθανὸ μιὰ τέτοια «ἔξ ἀρχῆς» κατασκευὴ νὰ μὴν εἶναι πραγματοποιήσιμη, ὅποτε θὰ πρέπει νὰ καταφύγει κανεὶς στὴ συμβιβαστικὴ λύση μίας «ἀνακατασκευῆς». Ἡ ἀνακατασκευὴ δὲν εἶναι οὔτε πλήρες σχέδιο ἔξ ὑπαρχῆς οὔτε τυχαῖος συνδυασμὸς κάποιων ἤδη δεδομένων στοιχείων, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦν νέα στοιχεῖα μαζί μὲ τὰ παλιὰ διευθετώντας τα ὅλα κατὰ συστηματικὸ τρόπο «στὸ ἐπίπεδο τοῦ λόγου». Μιὰ τέτοια ἀνακατασκευὴ θὰ πρέπει νὰ κάνει καὶ ὁ θεωρητικὸς, ἐν ὄψει τῆς ἀναζήτησης βεβαιωμένης γνώσης. «Θὰ πρέπει», λέει ὁ Καρτέσιος, «νὰ μεταρρυθμίσω τὶς ἴδιες μου τὶς σκέψεις», ἐννοεῖ τὶς ἤδη ὑπάρχουσες, «καὶ νὰ χτίσω σὲ ἓνα πεδίο ποὺ εἶναι τελείως δικό μου». Καὶ συνεχίζοντας γράφει ὅτι θὰ πρέπει νὰ καταπολεμηθοῦν δύο κακὲς τάσεις, ἡ τάση αὐτῶν ποὺ ἀποδομοῦν χωρὶς νὰ χαράζουν κάποιον ὀρθὸ δρόμο (τῶν σχετικιστῶν) καὶ ἡ τάση αὐτῶν ποὺ δέχονται τὸ παραδεδομένο χωρὶς κριτικὸ ἔλεγχο (τῶν δογματικῶν). Ὁ ἴδιος θὰ δεχόταν τὸ δεδομένο ἂν δὲν διαπίστωνε τὸ σχετικὸ δίκιο τῶν σχετικιστῶν. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κριτικὴ καὶ τῶν δύο τάσεων-τοποθετήσεων κατέληξε στὸ νὰ προσπαθεῖ μόνος του νὰ ρυθμίσει τὴν ἴδια του τὴ σκέψη.

Ἡ κατάσταση τῆς σκέψης ποὺ σκιαγραφήθηκε παραπάνω μεταξὺ δογματισμοῦ καὶ σχετικισμοῦ ἀποτελεῖ τὸ ἀναστοχαστικὸ πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ὁ Καρτέσιος ἀναπτύσσει τοὺς τέσσερις κανόνες περὶ μεθόδου γιὰ τοὺς ὁποίους ἔγινε λόγος στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ κειμένου. Ὁ ἀναστοχασμὸς αὐτὸς ἐκδηλώνεται μέσα ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ ὁ Καρτέσιος ἐκθέτει βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ ἄτομό του, ποὺ ἀναφέρονται στὶς σπουδὲς του τῆς Λογικῆς, τῆς Γεωμετρίας καὶ τῆς Ἀλγεβρας κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του

στήν Γερμανία. Στὰ πλαίσια τῶν σπουδῶν αὐτῶν, ὅπως γράφει, κατέληξε σὲ ὀρισμένα κεντρικὰ συμπεράσματα γιὰ τὴ σκέψη ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀνάλυση μὲ ἀφετηρία τὰ πλέον ἀπλὰ στοιχεῖα καὶ τὴ χρήση τῶν μαθηματικῶν. Γιὰ τὴ χρήση τῶν μαθηματικῶν γράφει ὅτι μελέτησε τὶς μαθηματικὲς ἀναλογίες γενικὰ (γενικὲς σχέσεις), ἀλλὰ ὅτι μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀναλογίες χρειάστηκε νὰ τὶς μελετήσῃ στὴν ἰδιαιτερότητά τους, δηλαδή μερικὲς φορές ἦταν ἀνάγκη νὰ τὶς μελετήσῃ τὴν κάθε μιὰ χωριστά.

Ἐκ τούτων διατυπώσεις προκύπτει ὅτι ἡ ἀξίωση ἀντιμετώπισης ὅλων τῶν μαθηματικῶν δυσκολιῶν μὲ ἑνιαία μέθοδο εἶχε ἤδη μετριάσει τὴ στιγμή ποὺ ἐγείρετο καὶ εἶχε μετασχηματιστεῖ σὲ ἓνα ἰδεῶδες ἀνακατασκευῆς, δηλαδή σεβασμοῦ τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ ἰδιαίτερου ἀλλὰ ταυτόχρονα κριτικῆς ἔνταξής του σὲ «πλαίσια λόγου». Ἡ μέθοδος αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ νομοθεσία ἐξ ἀρχῆς, οὔτε σύνολο «ἐθιμικῶν» διευθετήσεων, ἀλλὰ βρίσκεται ἀντιμέτωπη μὲ ὄρους (μορφὲς πραγμάτων) ποὺ εἰσέρχονται κατὰ ἀκανόνιστο τρόπο στὸ ὑπολογιστικὸ μοντέλο. Γι' αὐτὸ εἶναι αὐτονόητο ὅτι μερικὲς σχέσεις (ἀναλογίες) καθίσταται δυνατὸν νὰ ὑπολογίζονται στὴ γενικὴ τους μορφή, ἐνῶ ἄλλες στὴν ἰδιαίτερη.

Νομίζω ὅτι ἐκδήλωση τῆς ἀναστοχαστικῆς διάστασης ποὺ συνοδεύει τὴν αὐστηρὴ μέθοδο ἀποτελεῖ ἡ *προσωρινὴ ἠθικὴ* γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ὁ Καρτέσιος στὸ τρίτο μέρος τοῦ *Λόγου περὶ τῆς μεθόδου*. Ὅταν ὁ Καρτέσιος γράφει «ἠθικὴ» ἀναφέρεται σὲ πράγματα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν συνηθειῶν, σ' αὐτὰ ποὺ εἶναι πιθανὰ καὶ ὄχι ἀπολύτως βέβαια· ἢ μᾶλλον εἶναι βέβαια (ἐκλαμβάνονται ἐκ τῶν πραγμάτων ὡς βέβαια) ὅσον ἀφορᾷ τὶς πρακτικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Στὴν «ἠθικὴ ἐπιβεβαίωση» τῶν πραγμάτων ὑπάρχει τὸ στοιχεῖο τῆς *ἀβεβαιότητας*, τὸ ὁποῖο ἐμεῖς ὡστόσο ἐκλαμβάνουμε ὡς σίγουρο. Ἀλλὰ μήπως κάτι τέτοιο δὲν κάνει καὶ ὁ Θεὸς ποὺ μᾶς παρέχει μὲ τὴν καλοσύνη του τὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν πραγμάτων; Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ, ἂν γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο εἶναι γιὰ μᾶς ἰσχυρότερα τὰ ἀποδομητικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ «πονηροῦ Θεοῦ» σὲ σχέση μὲ τὰ καθησυχαστικὰ τοῦ «ἀγαθοῦ Θεοῦ» ποὺ μᾶς βεβαιώνει γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν πραγμάτων, θὰ μπορούμε πάντα νὰ καταφύγουμε στὰ ἐπιχειρήματα μιᾶς *προσωρινῆς ἠθικῆς* ποὺ στὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖ ἓνα πρακτικὸ ἀναστοχαστικὸ

πλαίσιο για τὸν θεωρητικὸ λόγο, τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει μὲν τὸ ἴδιο ἀναγκαιότητα, ἀποτελεῖ ὥστόσο ὄρο προκειμένου νὰ ἔχει ὁ θεωρητικὸς λόγος ἀναγκαιότητα. Καὶ γιὰ τὴν προσωρινὴ ἠθικὴ ὁ Καρτέσιος χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητος ποὺ συνδέεται μὲ τὴ θεωρητικὴ ἀνακατασκευὴ, χαρακτηρίζοντάς την ὡς τὸ σπίτι ποὺ προσωρινὰ μένει ὥσπου νὰ χτιστεῖ τὸ σπίτι ὅπου θὰ μείνει τελικά. Οἱ ἀρχές τῆς προσωρινῆς ἠθικῆς παρουσιάζουν ἐντυπωσιακὴ συμπληρωματικότητα πρὸς τοὺς νόμους τῆς μεθόδου.

Γιὰ νὰ ὑλοποιηθεῖ ὁ *πρῶτος* νόμος τῆς μεθόδου, τῆς ἀνεύρεσης τῶν πλέον ἀπλῶν στοιχείων καὶ ἐναργῶν ἀρχῶν, χρειάζεται ἓνας κανόνας προσωρινῆς ἠθικῆς ποὺ ἀποδέχεται τὸ ὑπάρχον ὑλικὸ τῆς ἐμπειρίας (νόμοι-ἔθιμα) μέσα σὲ πλαίσια μετριοσμοῦ καὶ ἐλευθερίας καὶ ἐξασφάλισης τῆς κριτικῆς (πρώτη ἀρχή).

Γιὰ νὰ ὑλοποιηθεῖ ὁ *δεύτερος* νόμος τῆς μεθόδου, τοῦ ἐντοπισμοῦ τῶν ἀπλούστατων ὑποδιαιρέσεων ἑνὸς προβλήματος καὶ τῆς ἀναζητήσεως λύσεως μὲ ἀφετηρία κάποιες ἀπὸ αὐτές, χρειάζεται ἓνας *δεύτερος* κανόνας προσωρινῆς ἠθικῆς ὁ ὁποῖος εἰσάγει τὸ αὐθαίρετο καὶ τὸ ἐνδεχόμενον ὡς ἀναγκαῖο στοιχεῖο γιὰ τὴ λύση προβλημάτων, λ.χ. γράφει: " Ἄν εἶμαι χαμένος σ' ἓνα δάσος καὶ θέλω νὰ βγῶ ἀπὸ αὐτὸ πρέπει νὰ διαλέξω μιὰ ὁποιαδήποτε κατεύθυνση καὶ νὰ βαδίσω σὲ εὐθεία γραμμὴ μέχρι νὰ βγῶ ἀπὸ τὸ δάσος. Τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο θὰ φτάσω μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἀκόμα αὐτὸ τὸ ὁποῖο ἐπιδιώκω, ἀλλὰ θὰ εἶναι ἓνα προσδιορισμένο σημεῖο (σὲ σχέση μὲ τὴν ἀπροσδιόριστη κατάσταση στὴν ὁποία βρισκόμουν) τὸ ὁποῖο μπορῶ τώρα ν' ἀποκλείσω, νὰ προχωρήσω στὸ ἐπόμενο κ.λπ.

Ἡ *τρίτη* ἀρχή-κανόνας τῆς προσωρινῆς ἠθικῆς ὑπαγορεύει νὰ μὴ θεωρῶ σημαντικὰ παρὰ μόνον τὰ «ἐφ' ἡμῶν» (τὴ σκέψη μου), ποὺ σημαίνει νὰ ἔχω γιὰ τὰ πράγματα σχέσεις χωρὶς *συναίσθημα*-προσκόλληση-ἐμπλοκὴ (affection). Αὐτὸ ὅμως ἐπιτρέπει νὰ ἐλέγχει κανεὶς ἀπολύτως σκέψεις, ὡς πράγματα ποὺ τοὺς ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἢ ὑποκειμενικὴ σχέση, ὡς ἀντικείμενα. Αὐτὸς ὁ κανόνας μοῦ φαίνεται ὅτι ἀντιστοιχεῖ στὸν *τρίτο* νόμο τῆς μεθόδου, ὁ ὁποῖος ὑποδεικνύει πῶς νὰ παράγει καὶ νὰ χειρίζεται κανεὶς τὰ πράγματα, νὰ τὰ συνθέτει καὶ νὰ τὰ συνδυάζει ὡς ἀντικείμενα κατασκευάζοντας ἄλλα ἀντικείμενα.

Τέλος, ὁ *τέταρτος* κανόνας τῆς προσωρινῆς ἠθικῆς ὑποβάλλει

σὲ μία σύνοψη τῆς ἀνθρώπινες στάσεις-δραστηριότητες καὶ πρακτικὲς ἐπιλέγοντας μεταξὺ αὐτῶν ὡς προσφορότερη τὴν στάση τῆς κριτικῆς. Ὁ Καρτέσιος μοιάζει νὰ ἐφαρμόζει ἔτσι (χρησιμοποιώντας μάλιστα ρητὰ τὸν ὄρο «σύνοψη», *revue*) τὸν τέταρτο νόμο τῆς μεθόδου (*revue-dénombrements*), ἀλλὰ ταυτόχρονα ὁ κανόνας αὐτὸς φαίνεται νὰ εἶναι καὶ προϋπόθεση γιὰ νὰ ἐνεργοποιηθεῖ ἕνας τέτοιος νόμος.

Ἀποκτήσαμε τώρα μιὰ εἰκόνα τῆς μεθόδου ποὺ παραπέμπει στὴν ἰδέα ποὺ ἔχει ὁ Καρτέσιος γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ θέτει τὴν μέθοδο σὲ ἕνα πλαίσιο ἀξιακὸ καὶ πρακτικόν. Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μία κατάφαση καὶ μία δέσμευση νὰ ὑπάρξει μιὰ τάξη ἀληθειῶν. Ἡ μέθοδος ποὺ ἐγείρει τὴν ἀξίωση πληρότητας προϋποθέτει ἕναν ἀνοικτὸ ἀναστοχασμὸ ποὺ ὑπονομεύει κάθε ὀλοκλήρωση. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει στὴν ἐξουσία του τὴν σκέψη του, εἶναι ἐλεύθερος καὶ ἔχει χρέος του νὰ κάνει (νὰ πράττει ἔτσι ὥστε) νὰ ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος χρειάζεται καὶ μιὰ μηχανὴ ποὺ νὰ παράγει ἀπάτες, τὸν «πονηρὸ Θεόν». Πρέπει νὰ ξεφεύγει ἀπὸ τὶς πανουργίες τοῦ πονηροῦ Θεοῦ γιὰ νὰ φτιάξει τὴν ἀλήθεια. Ἡ ἰκανότητα αὐτὴ νὰ ξεφεύγει, ἢ ἐλευθερία του, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ζ.-Π. Σάρτρ (J.-P. Sartre), τοῦ ἐπιτρέπει νὰ μὴ δέχεται τὸν κόσμον ὅπως φαίνεται. Ποιὸς ἔκανε ὅμως τὸν κόσμον νὰ φαίνεται ὅπως φαίνεται;

Ὁ ἀγαθὸς θεὸς ἔκανε τὸν ἥλιο νὰ φαίνεται σὰν μπάλα καὶ τὰ ψηλὰ βουνὰ νὰ φαίνονται ἀπὸ μακριὰ πολὺ χαμηλά. Ἐξαπατᾷ μήπως ὁ ἀγαθὸς Θεός; Ὁ καρτεσιανὸς ἄνθρωπος εἶναι σὲ θέση νὰ ἀρνηθεῖ τὸ ὄν, νὰ δηλώσει ἀρνηση συναίνεσης στὴν πλάνη καὶ στὴ σύγχυση. Δὲν θέλει νὰ ὑπάρχει κόσμος στηριγμένος στὴν πονηριά καὶ τὴν ἀπάτη (ἀρνηση τοῦ πονηροῦ Θεοῦ). Ἡ ἀρνηση συναίνεσης στὴν πλάνη θέτει ὅμως τὸν ἄνθρωπο πρὸ ἑνὸς ἄλλου κινδύνου ποὺ συνοδεύει τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, δηλαδή τὴν ἀπολυτοποίηση τῆς ἐγγύησής του στὰ πράγματα ὅπως φαίνονται (θετικισμός) καὶ τὴν υἱοθέτηση τῆς δογματικῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ (δογματικὴ θεολογία).

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ στραφοῦμε σὲ μιὰ ἰδιαιτερότητα τοῦ Θεοῦ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν πρώτη καρτεσιανὴ *Méditation*². Ποιὸς ἀποκλείει, ρωτᾷ ἐδῶ ὁ Καρτέσιος, ὁ Θεὸς νὰ μὴν ἔχει κάνει τὴν γῆ, τὰ ἀστέρια κ.λπ., ἀλλὰ νὰ ἔκανε τὸν ἄνθρωπο νὰ ἔχει τὴν αἴσθηση ὅτι αὐτὰ ὑπάρχουν; Ποιὸς μᾶς λέει ὅτι δὲν

ἔκανε τὸν ἄνθρωπο νὰ ἀπατᾶται καὶ στοὺς μαθηματικοὺς ὑπολογισμούς, λ.χ., στὸν ὑπολογισμὸ τῶν πλευρῶν ἑνὸς τετραγώνου; Ἴσως, ἀπαντᾷ ὁ Καρτέσιος, ὁ Θεὸς δὲν ἤθελε νὰ ἀπατηθῶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, καθὼς θεωρεῖται κυρίαρχα ἀγαθός. Ὅπως γράφει, «ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν καλοσύνη τοῦ Θεοῦ νὰ μὲ κάνει νὰ ἀπατῶμαι πάντα». Τί ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ Καρτέσιος; Μήπως ὅτι εἶναι συμβατὸ μὲ τὴν καλοσύνη τοῦ Θεοῦ νὰ μὲ κάνει νὰ ἀπατῶμαι κάποτε; Γιὰ νὰ ἀπαντήσῃ στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ὁ Καρτέσιος υἱοθετεῖ τὴν μέθοδο τοῦ «πονηροῦ Θεοῦ». «Ἐξαπατῶ τὸν ἴδιό μου, γράφει, καὶ προσποιούμαι γιὰ κάποιο διάστημα ὅτι ὅλες οἱ γνώμες εἶναι λανθασμένες καὶ φανταστικές».

Ἡ αὐτοεξαπάτηση αὐτὴ διαρκεῖ μέχρι ὅτου ἡ κρίση μου πάψει νὰ ἀμφιταλαντεύεται καὶ εἰσέλθει στὸν σωστὸ δρόμο πού θὰ τὴν ὀδηγήσῃ στὴν ἀλήθεια. Ἡ αὐτοεξαπάτηση εἶναι, λοιπόν, ἡ μέθοδος τῶν ἐπιστημῶν μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία «βγαίνω ἀπὸ τὸ δάσος» –γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος σὲ σχέση μὲ τὴν προσωρινὴ ἠθικὴ– καὶ ἐπιλέγω τὸν ὀρθὸ δρόμο. Ἡ μέθοδος τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ μέθοδος τοῦ «πονηροῦ Θεοῦ» συγχέονται, σχεδὸν ταυτίζονται, καθὼς βρίσκονται ἀντιμέτωπες μὲ τὸ πρόβλημα τῆς πλάνης. Τὸ μόνο πού μπορεῖ νὰ ἀντιτάξῃ ὁ φιλόσοφος στὴν πλάνη καὶ στὴν ἐξαπάτηση εἶναι ὅτι, ὅσο πλάνος καὶ ἀπατηλὸς καὶ ἂν εἶναι, ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ μὲ ἐξαπατήσῃ στὸ ὅτι δὲν εἶμαι τίποτε ὅσο σκέπτομαι ὅτι εἶμαι κάτι. Ἄλλὰ τί εἶμαι; Εἶμαι σῶμα (ἔκταση, ὅρια μιᾶς μορφῆς στὸν χῶρο), εἶμαι αἰσθήσεις (γεύση, ὀσφρηση, ἀφή, κ.λπ.), ὅλα αὐτὰ πού ἔχω-εἶμαι ὡς σῶμα δὲν εἶναι τόσο «ἐγώ» ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ ἡ ὑπαρξή μου νὰ συνιστᾷ ἀποτελεσματικὴν ἐξαπάτησης. Μόνον ἡ σκέψη εἶναι κατηγορηματικὸ πού μου ἀνήκει ἀληθινά, πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀποχωρισθεῖ ἀπὸ μένα (ὅπως θὰ μπορούσα, λ.χ., νὰ τυφλωθῶ ἢ νὰ χάσω ἓνα πόδι καὶ νὰ ἐξακολουθήσω παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ εἶμαι ἐγώ). Εἶμαι-ὑπάρχω, αὐτὸ εἶναι σίγουρο. Γιὰ πόσο χρόνο; Γιὰ ὅσο σκέπτομαι (Δεύτερος Στοχασμός). Ἡ ψυχὴ ἐδῶ ἀποχωρίζεται ἀπὸ κάθε ἐξωψυχικό, σωματικὸ ἢ γενετικὸ προσδιορισμὸ ἰδρύοντα τὸν δικό της συνειδησιακὸ ὀρίζοντα. Ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα αὐτὸ ξαναστρέφεται πρὸς τὸ σῶμα καὶ πρὸς τὰ πράγματα ἀντιμετωπίζοντάς τα ὡς κατασκευάσματά της. Εἶμαι πρᾶγμα σκεπτόμενο σημαίνει εἶμαι ἓνα πρᾶγμα πού ἀμφιβάλλει, πού ἀντιλαμβάνεται, πού

συλλαμβάνει έννοιακά, πού βεβαιώνει ή άρνεϊται, φαντάζεται και αϊσθάνεται.

Ίδιαίτερη σημασία έχουν σέ αὐτήν τή διατύπωση οί ὅροι «φαντάζεται» και «αϊσθάνεται». Ἡ φαντασία εἶναι μία παράσταση τῆς μορφῆς-εἰκόνας πού δέν ανήκει στή συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μου. Τὸ ἴδιο συμβαίνει και μὲ τὴν αἴσθηση πού μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξαπάτησης. Ὡστόσο τὸ ὅτι φαντάζομαι ή αἰσθάνομαι κάτι (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὑπαρξη αὐτοῦ τοῦ κάτι) ανήκει στή συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μου και εἶναι βέβαιο. Ἀλλὰ πέραν τοῦ ὅτι εἶναι βέβαιο ὅτι αἰσθάνομαι κάτι, εἶναι βέβαιο ὅτι μπορῶ νὰ ἀναλύσω τὶς ἰδέες μου, τὶς ὁποῖες μοῦ παρουσιάζουν τὰ σώματα ἔξω ἀπὸ μένα, ὡς πρὸς τὰ εὐκρινῆ χαρακτηριστικά τους, μὲ ὅρους μιᾶς ἰδέας πού παρουσιάζει ἐμένα τὸν ἴδιο. Ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ ἑαυτοῦ μου μπορῶ νὰ ἐξαγάγω εὐκρινεῖς ἰδέες τῶν σωμάτων πού ἀφοροῦν, λ.χ., τὴ διάρκεια και τὸν ἀριθμὸ τους (πρόκειται για τὶς ἰδέες πού ἔχω μέσα μου), ἀλλὰ και τὴν ἔκταση, τὴ μορφὴ, τὴν κίνησή τους. Οὔτε ὡς πρὸς αὐτὰ μπορῶ νὰ ἐξαπατηθῶ διότι ἀποτελοῦν τρόπους (modi) τῆς οὐσίας, τῆς *res cogitans*³ (Τρίτος Στοχασμός). Ἔτσι μπορῶ νὰ «μαθαίνω» τὶς ἀπειρες ἰδιαιτερότητες τῶν πραγμάτων πού ἀφοροῦν ἀριθμούς, μορφές, κινήσεις, τῶν ὁποίων ἡ ἀλήθεια ἔχει προφάνεια και συμφωνεῖ μὲ τὴ φύση μου τόσο πολὺ, ὥστε δέν μοῦ φαίνεται ὅτι μαθαίνω κάτι καινούργιο ἀλλὰ ὅτι ξαναθυμᾶμαι κάτι πού ἤξερα ἤδη ἀπὸ πρὶν (Πέμπτος Στοχασμός). Γνώριζα ἤδη τὴν οὐσία (essence) τῶν ὑλικῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διαδικασία ἀνάκτησης τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μὲ ἀφετηρία τὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ μου δέν εἶναι μιὰ φορμαλιστικὴ φυσικομαθηματικὴ διαδικασία, ὅπως θὰ μποροῦσα πρὸς στιγμὴν, ἐξαπατώμενος, νὰ πιστέψω, ἀλλὰ, ὅπως εἶπαμε, ἔχει ὅρους ἀξιακοῦς και πρακτικούς.

Οἱ ὅροι αὐτοὶ ἀποκαλύπτονται στὸν Καρτέσιο τὴν ὥρα πού σκέπτεται τὸν ἄνθρωπο ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ cogitare ὡς δυνατότητας πλήρους ἀνακατασκευασιμότητας τοῦ κόσμου, ἀλλὰ και ἀντίστροφα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ «ἐγὼ εἶμαι» ὡς ἔλλειψης. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔλλειψη τελειότητας και ἀπὸ τὴν ἔλλειψη αὐτὴ προκύπτει ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Για νὰ μπορέσει νὰ σκεφτεῖ, νὰ ἐπιτελέσει τὸ cogitare, χρειάζεται μιὰ ἀξία, τὴν ἰδέα ὑπέρβασης τῆς ἔλλειψης. Βέβαια ὁ Καρτέσιος δέν κουράζεται νὰ τονίζει ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ

(ἀπειρου) δὲν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ ὡς ἀπλή ἄρνηση τοῦ πεπερασμένου, ὅτι ἀναφέρεται στὸ πραγματικὸ ἀπόλυτο, ὄχι στὸ ἀπόλυτο κατὰ τὴ δυνατότητα οὔτε σὲ μία ἀξιογένεση ποὺ εἶναι ἀνακατασκευάσιμη ἐξελικτικά. Θεὸς εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ προϋποθέσω, γιὰ νὰ σκεφθῶ μιὰ ἔλλογη ὑπαρξη παρὰ τὴν ἀτέλεια. Θεὸς εἶναι αὐτὸ ποὺ διατηρεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν χρονικὴ συνέχεια καὶ κάνει τὸν βιωμένο χρόνο του νὰ εἶναι συνεκτικὸς καὶ νὰ μὴ διαλύεται σὲ κομματάκια χρόνου ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ μετρηθοῦν μὲ ἓνα ρολοῖ. Ὁ Θεός, δηλαδή, εἶναι τὸ παράδοξο τῆς ὑπαρξης μιᾶς συνειδητῆς ἀνθρωπότητας, τὸ ἐπιπλέον ποὺ περισσεύει –τὸ περίσσευμά μου (surplus), λέει ὁ Καρτέσιος– ἀπὸ κάθε ἐξελικτικὴ κατασκευὴ τῆς ἀνθρωποποίησης. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, τελικά, ὁ Θεὸς «βγαίνει» ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλάσμα τῆς ἔλλειψης. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ «παράγεται» μαζὶ μὲ τὴν ἰδέα τοῦ ἑαυτοῦ μου (Τρίτος Στοχασμός). Δὲν εἶμαι μόνο σκεπτόμενο πράγμα, ἀλλὰ καὶ πράγμα ἀνολοκλήρωτο, ἀτελὲς καὶ ἐξαρτημένο, καὶ φέρω μέσα μου τὴν ἰδέα τῆς ὀλοκλήρωσής μου ὡς σχέση ἐμπιστοσύνης (πίστης) καὶ μὴ ἐξαπάτησης.

Οἱ σκέψεις αὐτὲς ἐπιτρέπουν ἓναν ἀναπροσδιορισμὸ τῆς ἔννοι-
ας τοῦ ἀνθρώπου σὲ σχέση μὲ τὸ πρόβλημα τῆς πλάνης. Τὸ πρό-
βλημα τῆς πλάνης φαίνεται τώρα νὰ μετατίθεται ἀπὸ τὸν (πονηρὸ)
Θεὸ στὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο. Τὴν πλάνη θὰ πρέπει τώρα νὰ τὴν ἀνα-
ζητήσουμε μέσα στὸν ἄνθρωπο, μέσα σὲ αὐτὸ τὸ ὄν ποὺ ὑπάρχει
μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ μηδενός, μεταξὺ τοῦ «κυρίαρχου εἶναι καὶ
τοῦ μὴ εἶναι». Μετέχοντας στὸ μὴ εἶναι ὁ ἄνθρωπος μετέχει στὴν
ἐλλειψη καὶ στὴν πλάνη. Ἡ πλάνη πηγάζει μέσα του, μέσα ἀπὸ τὴ
σχέση τῶν ἰδίων του τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, μεταξὺ τῆς γνώσης
καὶ τῆς βούλησής του. Ἡ ἀνθρώπινη γνώση ἀπὸ μόνη της δὲν ἔχει
πλάνη, ἐφ' ὅσον ἐξειδικεύεται σὲ ἐπιμέρους γνώσεις ἐντὸς τῶν
ὀρίων της καὶ διαπιστώνει ὅτι κατέχει ιδέες κάποιων πραγμάτων
τὶς ὁποῖες οὔτε βεβαιώνει οὔτε ἀρνεῖται. Ἀλλὰ καὶ ἡ βούληση ἀπὸ
μόνη της δὲν ἔχει πλάνη. Ἡ βούληση εἶναι εὐρύτατη καὶ ἐκτείνε-
ται στὰ πάντα χωρὶς σύνορα· μπορεῖ νὰ βεβαιώσει, νὰ ἀρνηθεῖ ἢ νὰ
ἐπιλέξει ὅτιδήποτε. Ἡ πλάνη προκύπτει ἀπὸ μιὰ βούληση ποὺ
ὑπερβαίνει τὴν διάνοια, ποὺ ὑπερβαίνει κάθε ὄριο, ποὺ ἐπιλέγει τὸ
ψευδὲς ἐκλαμβάνοντάς το ὡς ἀληθές, ποὺ ἐπιλέγει τὸ κακὸ ἐκλαμ-
βάνοντάς το ὡς ἀγαθό. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς πλάνης αὐτῆς

προέρχεται ή ἀμφιβολία για τὸ τί εἶναι ἀληθές καὶ τί ὄχι. Ἐχω δηλαδή μέσα μου τὸν μηχανισμό παραγωγῆς τοῦ ἀπατηλοῦ καὶ τοῦ ψευδοῦς (τὸν πονηρὸ Θεὸ) καὶ ἡ παραγωγή τοῦ dubito δὲν γίνεται ἐκ τοῦ μηδενὸς ἀλλὰ ἀνάγεται ἢ ἴδια στὴ σχέση μεταξὺ τῶν γνωσιοβουλητικῶν μου δυνάμεων. Ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία προκύπτει ἓνα ἐπιχείρημα για τὴν ὑπαρξὴ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων: Οὔτε ὅλα πρέπει νὰ τὰ δέχομαι, οὔτε ὅλα νὰ τὰ ἀπορρίπτω (Ἐκτος Στοχασμός). Αὐτὸ εἶναι ἓνα ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς κριτικῆς.

Τώρα οἱ ἔννοιες τοῦ ἐγώ, τῆς φύσης καὶ τῆς κριτικῆς μοιάζουν νὰ ἔρχονται πλησιέστερα. Ὁ Θεὸς ὁ ὁποῖος μοῦ ἔδωσε τὶς αἰσθήσεις, οἱ ὁποῖες καμιά φορά μὲ ἀπατοῦν κἀνοντάς με νὰ νομίζω ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι ἓνα πύρινο τόπι καὶ τὰ ἀστέρια μικρὰ φωτάκια, μοῦ ἔδωσε ταυτόχρονα καὶ «τὰ μέσα για νὰ γνωρίσω μὲ βεβαιότητα» καὶ νὰ «διορθώσω» τὶς λανθασμένες εἰκόνες τῶν αἰσθήσεων. Ὁ Θεὸς εἶμαι ἐγώ, ἡ πλάνη καὶ ἡ κριτικὴ μέσα μου καὶ γύρω μου ὁ κόσμος στὸν ὁποῖο ζῶ. «Μὲ τὸν ὄρο “φύση” δὲν ἐννοῶ ἄλλο παρὰ τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ ἢ καλύτερα τὴν τάξη καὶ τὴ διευθέτησιν ποὺ ὁ Θεὸς ἐγκαθίδρυσεν ἐστὶ δημιουργημένα πράγματα. Καὶ μὲ τὸν ὄρο “φύση μου” ἐννοῶ τὴ σύνθεσιν ἢ τὴ συλλογὴ ὅλων τῶν πραγμάτων ποὺ ὁ Θεὸς μοῦ ἔδωσε». Ἡ φύση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ φύσιν μου, ἀπὸ τὶς γνωστικοπρακτικὰς μου δυνάμεις. Βάσει αὐτῶν μπορῶ νὰ ἔχω ἐμπειρικὰς γνώσεις, ὅπως ὅτι ὁ ἥλιος φωτίζει ἢ ὅτι ἡ φωτιὰ μοῦ καίει τὸ χέρι. Πλάνη μου θὰ ἦταν ἐὰν τὶς ἐμπειρικὰς αὐτὰς γνώσεις τὶς ἀνήγαγα σὲ «σίγουρους κανόνες» ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ἄμεση γνώσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων ἔξω ἀπὸ μένα (λ.χ. ἡ «οὐσία» τῆς φωτιᾶς εἶναι τὸ κάψιμο, ἔχει μέσα της τὸ κάψιμο κ.λπ.). Πλάνη εἶναι δηλαδή ἡ ἀδιαμεσολάβητη γενίκευσιν τοῦ ἐμπειρικοῦ καὶ ἡ ἔλλειψιν τοῦ κριτικοῦ ἐλέγχου.

Ἡ παραπάνω ἰδέα τοῦ Θεοῦ = Φύσιν καὶ μάλιστα φύσιν μου συγκροτεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς φύσης κατὰ ἀξιακὸν τρόπον καὶ τὴν δεσμεύει ὡς πρὸς τὸ νὰ γίνῃ μιὰ φύσιν ἀνθρώπων ποὺ δὲν πλανῶνται καὶ δὲν θὰ ἐξαπατῶνται. Ἀδιευκρίνιστος, ὡστόσο, παραμένει ἀκόμα ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀξία εἰσέρχεται στὴ φύσιν καὶ κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ bonitas Dei⁴ ἐκδηλώνεται μέσα ἐστὶ δημιουργήματα. Τὸ καίριον αὐτὸ ἐρώτημα πραγματεύεται ὁ Καρτέσιος ὡς πρόβλημα τῶν λόγων ὑπαρξὸς μιᾶς διεφθαρμένης φύσης (nature corrompue).

Στὴ διεφθαρμένη φύσιν ἀνήκει ἓνα ζῶον ποὺ φθίνει ἀπὸ τὴν

ἄρρώστια, ἓνα φύλλο πού σαπίζει, ἓνας ἄνθρωπος πού πάσχει ἀπὸ ἀνίατη ἀσθένεια. Γιὰ τὸν Καρτέσιο, ἀπὸ πλευρᾶς σωμάτων, δὲν τίθεται ζήτημα διεφθαρμένης φύσης, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ βλέπουμε τὰ σώματα πού φθείρονται ἢ δυσλειτουργοῦν σὰν ρολόγια πού δὲν δείχνουν σωστὰ τὴν ὥρα, γιατί σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις κατάπτωσης τῶν σωμάτων ἀκολουθοῦνται οἱ νόμοι τῆς φύσης-Θεοῦ. Τὸ ὑγιὲς καὶ ἄρρωστο ἀποτελοῦν διαφορετικὲς καταστάσεις ἰσορροπίας τῶν αἰώνιων αὐτῶν νόμων. Ἐπὶ τοῦ *compositum*⁵ πνεῦμα-σῶμα στὸν ἄνθρωπο πῶς ὁ Θεὸς ἐπιτρέπει τὴν πλάνη τῆς φύσης; Πῶς ἐπιτρέπει νὰ διψᾶω συνεχῶς, ὅταν πάσχω ἀπὸ ὑδρωπικία, ἐνῶ ἡ κατάχρηση τοῦ νεροῦ μὲ βλάπτει; Γιατί ἡ *bonitas Dei* δὲν ἐμποδίζει τὴν *natura fallax*⁶;

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Καρτέσιου εἶναι ὅτι ἡ φύση δίνει κατὰ κανόνα στὸν ἐγκέφαλο τὸ σωστὸ ἐρέθισμα γιὰ τὴν ἀντίστοιχη ἀνάγκη. Δὲν ἀποκλείεται, ὡστόσο, ὁ μηχανισμὸς μεταφορᾶς τῶν ἐρεθισμάτων νὰ προβεῖ σὲ λάθος (ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ὑγείας) συνδέσεις πού θὰ ὀδηγήσουν στὸ νὰ δεχτεῖ ὁ ἐγκέφαλος λάθος μηνύματα καὶ νὰ δώσει ἀντίστοιχα λάθος ἐντολές. Σὲ κάθε περίπτωση ἡ γνώση μας τοῦ τρόπου λειτουργίας τῶν μηχανισμῶν μεταφορᾶς ἐρεθισμάτων καὶ πληροφοριῶν ἐπιτρέπει τὴν ἀντιμετώπιση τῆς κατάστασης πού προῆλθε ἀπὸ τὶς λανθασμένες μεταφορὲς τῶν ἐρεθισμάτων, τῆς βλάβης τῆς ὑγείας κ.λπ. Ἡ γνώση δηλαδὴ τῶν νόμων τῆς φύσης ἐπιτρέπει διορθωτικὲς παρεμβάσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ μετατοπίσεις τοῦ ἐπίπεδου ἐξισορρόπησης τῶν φυσικῶν νόμων σὲ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο (λ.χ., ἀπὸ ἄρρώστια σὲ ὑγεία), προκειμένου νὰ γίνει ὁ ἄνθρωπος εὐτυχέστερος.

Ἡ ἐπίγνωση αὐτὴ δίνει συγκεκριμένο νόημα στὴν καρτεσιανὴ *εὐκρίνεια-ἐνάργεια*. Τὸν διαφωτισμένο ἄνθρωπο πού γνωρίζει τὸν ἑαυτό του, τὴ φύση γύρω του καὶ τὰ ὅρια τῆς φύσης του δὲν μποροῦν πλέον νὰ ἐξαπατήσουν τὰ ὄνειρα οὔτε τὰ φαντάσματα (Ἐκτος Στοχασμός). Μὲ τὴ διάνοιά του ἐλέγχει κριτικὰ τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς του. Ἡ πρακτικὴ ἀναγκαιότητα τὸν ὑποχρεώνει συχνά, ὡστόσο, νὰ παίρνει ἀποφάσεις προτοῦ νὰ ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἐλέγχει ἐπιμελῶς τὴν κατάσταση τὴν ὁποία ἀφορᾷ τὴν ἀπόφαση. Ἐτσι μπορεῖ νὰ ἀποτυγχάνει καὶ νὰ πλανᾶται σὲ ἐπιμέρους ζητήματα (διάσταση γνώσης καὶ βούλησης). Μπορεῖ νὰ ἔχει μερικὴ γνώση

μιᾶς διάστασης τοῦ ἀντικειμένου (λ.χ. τοῦ μήλου) ἀλλὰ ὄχι μιᾶς ἄλλης (λ.χ. τοῦ δηλητηρίου πού περιέχει). Ἡ θέλησή μου νὰ φάω τὸ μήλο μὲ ἀναφορὰ στὴ μερική μου γνώση τῆς γεύσης γενικεύει καὶ ἐπεκτείνει τὴ γνώση αὐτὴ σὲ ὅλες τὶς διαστάσεις τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ βούληση πρέπει ἄρα νὰ αὐτοελέγχεται κριτικά καὶ νὰ ἀναφέρεται σὲ μιὰ γνώση πού καὶ αὐτὴ αὐτοελέγχεται κριτικά. Μὲ αὐτὴ τὴ συνεργασία καὶ τὸν κριτικὸ ἔλεγχο τῶν διαφοροποιημένων γνωσιοπρακτικῶν του δυνάμεων ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ καταστεῖ κύριος τῆς φύσης του καὶ δημιουργὸς τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς του, μοιάζει νὰ λέει ἐδῶ ὁ Καρτέσιος. Ἀλλὰ ἀκριβῶς σὲ αὐτὴ τὴ διαφοροποίηση καὶ κριτικὴ ἱεράρχηση τῶν γνωσιοπρακτικῶν του λειτουργιῶν ὁ ἄνθρωπος διαφέρει ἀπὸ τὸν Θεό.

Στὸν ἄνθρωπο *res cogitans* καὶ *res extensa*⁷, βούληση, νόηση, φαντασία καὶ πάθος εἶναι διαφοροποιημένα καὶ μεταξύ τους ἱεραρχημένα ὡς πρὸς τὰ ὅρια καὶ τὴ δυνατότητά τους. Καὶ μάλιστα ὁ ἄνθρωπος συνειδητὰ προβαίνει συνεχῶς (εἶναι πρόβλημα εὐθύνης του) στὴν κριτικὴ, στὴν ἱεράρχηση καὶ στὴν ὀριοθέτηση τῶν ἴδιων του τῶν γνωσιοπρακτικῶν δυνάμεων. Ἀντίθετα στὸν Θεὸ ὅλα τὰ κατηγορούμενα ἔχουν ἰσοσθένεια καὶ ἰσότημο καθεστῶς (παντογνώστης, παντοδύναμος, πάνσοφος, πανάγαθος, θεία βούληση κ.λπ.). Ὅποτε τώρα ὁ Θεὸς φαίνεται νὰ ὑπολείπεται τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἀποδομεῖται, νὰ ἔχει ἰδιότητες πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη μέθοδο τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τῆς ἀπαρίθμησης (Μπεσσάντ [Beysade]) τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ σύνδεση ἀποσύρεται στὸν χῶρο τοῦ ἀνεξιχνίαστου καὶ τοῦ ἀδιανόητου. Αὐτὸ πού ἦταν ἀρχικὰ ὁ Θεὸς ἔμεινε μέσα στὸν ἄνθρωπο ὡς ἀξία, ἡ ἐκτίμηση τῆς ἀξίας τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ ἡ ἐλευθερία πού ἐπαναλαμβάνει τὴν κίνηση τοῦ *cogito* ἀναδεικνύοντάς το ὡς ἠθικὴ ἀπαίτηση (Μαριὸν [Marion]). Ἀλλὰ ἴσως ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἀναγωγή τοῦ Θεοῦ μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἴδια στιγμή πού ἡ νεωτερικὴ σκέψη τὸν ἐξορίζει ἀπὸ τὸν διαφωτισμένο κόσμο τῆς ἐπιστήμης, νὰ ἦταν ἡ τελευταία πονηριά του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. [Βλ. W. Benjamin, *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, εἰς *Gesammelte Schriften*, τ. Α', Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1974, σσ. 431 κ.έ.]
2. [Στοχασμός.]
3. [Νοοῦν πράγμα.]
4. [Ἄγαθότητα τοῦ Θεοῦ.]
5. [Σύνθετον.]
6. [Ἀπατηλή φύση.]
7. [Νοοῦν πράγμα, ἕκτατὸ πράγμα.]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- R. Descartes, *Œuvres philosophiques*, ἔπιμ. F. Alquié, 3 τ., Garnier, Παρίσι 1963-1973.
- J.-M. Beyssade, *La philosophie première de Descartes*, Flammarion, Παρίσι 1979
- , «Création des vérités éternelles et doute méthodique», *Studia Cartesiana I*, Ἀμστερνταμ 1979.
- M. Gueroult, *Descartes selon l'ordre des raisons*, 2 τ., Aubier, Παρίσι 1953.
- L. Liard, «Introduction», Descartes, *Discours de la méthode*, Garnier, Παρίσι 1960.
- J.-L. Marion, *Sur l'ontologie grise de Descartes. Science cartésienne et savoir aristotélicien dans les Regulae*, Vrin, Παρίσι 1975.
- , *Sur la théologie blanche de Descartes. Analogie, création des vérités éternelles et fondement*, PUF, Παρίσι 1981.
- , *Questions cartésiennes*, PUF, Παρίσι 1991.
- J.-P. Sartre, «La liberté cartésienne», *Situations I*, Gallimard, Παρίσι 1947.
- M. Dauler Wilson, *Descartes*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1978.